O'QUV ADABIYOTINING NASHR RUXSATNOMASI

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 10-dekabrdagi PQ - 42-son qaroriga asosan "TIQXMMI" Milliy tadqiqot universitetining o'z grifi asosida o'quv adabiyotlarni nashr etish bo'yicha 2022 yil «*10*» *sentabr* dagi «*323 a/f*» - sonli buyrug'iga muvofiq

U.R. Sangirova, O.B. Sattorov

(Muallifning familiyasi, ismi, sharifi)

Barcha noiqtisodiy bakalavriyat ta'lim yo'nalishlari uchun

(Ta'lim yo'nalishi (mutaxassisligi))

______________________________ ning

talabalari (o'quvchilari) uchun tavsiya etilgan

Suv xo'jaligi iqtisodiyoti va menejmenti

(o'quv adabiyotining nomi va turi: darslik, elektron darslik, o'quv qo'llanma, elektron o'quv qo'llanma)

Darslik

______________________________ ga

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan litsenziya berilgan nashriyotlarda nashr etishga ruxsat beriladi.

Rektor ______________ B. Mirzayev

(imzo)

M.O'.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI "TIQXMMI" MILLIY TADQIQOT UNIVERSITETI

Ro'yxatga olish raqami *323 a/f - 005*

Sana «*10*» *sentabr* 2022 y.

U.R. SANGIROVA
O.B. SATTOROV

SUV XO'JALIGI IQTISODIYOTI VA MENEJMENTI

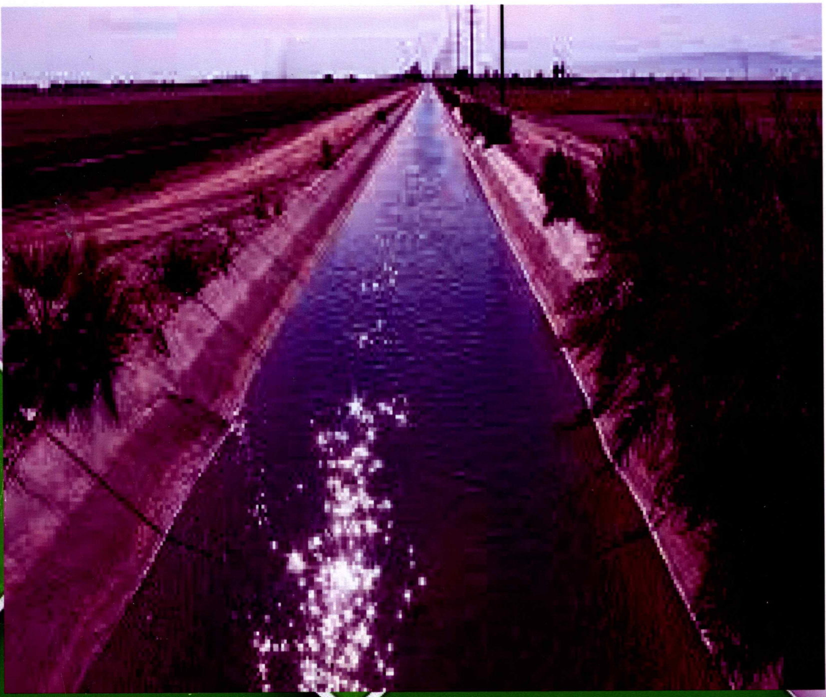

Toshkent
2022

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXMU TAXLIM VAZIRLIG

"TOSHKENT IRRIGATSIYA VA QISHLOQ XO'JALIGINI
MEXANIZATSIYALASH MUHANDISLARI INSTITUTI"
MILLIY TADQIQOT UNIVERSITETI

U.R. SANGIROVA, O.B. SATTOROV

SUV XO'JALIGI IQTISODIYOTI VA MYENYEJMYENTI

/ DARSLIK /

Toshkent
2022

Ushbu darslik "TIQXMMI" MTU rektorining 2022 yil 10 sentyabrdagi 323 a/f - sonli buyrug`iga asosida etishga tavsiya qilindi.

Ruyxatga olish raqami 323 a/f - 5

Darslik suv xo'jaligida erkin bozor munosabatlarini shakllantirishning nazariy, uslubiy Hamda amaliy asoslari suv xo'jaligida amalga oshirilayotgan tashkiliy va iqtisodiy islohotlarning mazmun va mohiyati, O'zbekiston Respublika Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev amaliyotdagi me'yoriy hujjatlarga asoslangan holda bayon etilgan. Suv xo'jaligida mavjud bo'lgan moddiy texnika va mehnat resurslaridan samarali foydalanishning hozirgi holati, tarmoqning rivojlanishi, suv xo'jaligi tizimining hududiy boshqaruv usulidan irrigatsiya tizimlari havzaviy boshqaruv usuliga o'tkazilishi va ularning iqtisodiy samaradorligi ilmiy jihatdan asoslangan holda tahlil qilinib, kelajakda ularning samaradorligi yuksalishini ta'minlovchi omillar, yo'llar batafsil ko'rsatilgan. Shuningdek, menejment qonunlari, tamoyillari, funksiyalari, usullari, boshqaruvning tashkiliy tuzilmasi, menejment qarorlari va ularni qabul qilish yo'llari, suv xo'jaligi iqtisodiyot va menejment samaradorligi keng yoritilgan.

Mazkur darslik 5450800-«Suv xo'jaligida innovatsion texnologiyalar va ulardan foydalanish» ta'lim sohasi tarkibiga kiruvchi barcha noiqtisodiy bakalavariat ta'lim yo'nalishlari talabalari uchun tayyorlangan, shuningdek 5450200-«Suv xo'jaligi melioratsiya», 5450500 - «Meliorativ gidrogeologiya» ta'lim yo'nalishlari talabalari uchun Hamtavsiya etiladi.

Muallif: **U.R.Sangirova** – "TIQXMMI" MTU i.f.n., dotsent
O.B.Sattorov – "TIQXMMI" MTU PhD, dotsent

Taqrizchilar: **Fayzullayev J**. - i.f.n.,dotsent (TDIU)
Shafkarov B.X., - i.f.n.,dot ("TIQXMMI"MTU)

U.R. Sangirova, O.B. Sattorov
/ Suv xo'jaligi iqtisodiyoti va myenyejmyenti /
Darslik. -T.: "TIQXMMI" MTU, 2022. 232 bet.

©. "TOSHKENT IRRIGATSIYA VA QISHLOQ XO`JALIGINI MEXANIZATSIYALASH MUHANDISLARI INSTITUTI" MILLIY TADQIQOT UNIVERSITETI ("TIQXMMI" MTU), 2022

KIRISh

MUNDARIJA

Kirish...

I BOB. SUV XO'JALIGI IQTISODIYOTI VA MYENYEJMYENT FANINING MAZMUNI, MAQSADI O'RGANISH USULLARI VA BOSHQA FANLAR BILAN ALOQADORLIGI

1.1. Suv xo'jaligi iqtisodiyoti va menejmenti" fani mazmuni fan oldiga qo'yilgan maqsadi vazifalari...

1.2. Qishloq xo'jaligida suv resurslaridan foydalanishning iqtisodiy samaradorligi...

1.3. Suv resurslaridan foydalanish va ularni muHofaza qilish samaradorligini oshirish tadbirlari ....

II BOB. O'ZBYEKISTON RYESPUBLIKASI SUV RYESURSLARI VA ULARDAN FOYDALANISH

2.1. Suv xo'jaligi tizimini boshqarish va uni takomillashtirish..........

2.2. O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi Suv xo'jaligi bosh boshqarmasining vazifalari Huquqlari va majburiyatlari......

2.3. Irrigatsiya tizimlari Havza boshqarmasining vazifalari Huquqlari va majburiyatlari...

2.4. Suv resurslarini Havzaviy boshqarishning afzalliklari.........................

2.5. Suvdan foydalanuvchilar uyushmalarini tashkil qilish va ularning qishloq xo'jaligini rivojlantirishdagi o'rni.......................................

III BOB. O'ZBYEKISTON RYESPUBLIKASIDA SUV XO'JALIGINI BOSHQARISH VA UNING TASHKILIY TUZILMASI

3.1. Suvdan foydalanishni tashkil etish ....

3.2. Asosiy fondlar eskirishi va amortizatsiyasi...............................

3.3. Asosiy fondlardan foydalanishni yaxshilash ko'rsatkichlari va yo'llari..

3.4. Aylanma mablag'lar tarkibi, tarkibi va me'yorlashtirilishi..............

IV BOB. SUV XO'JALIGIDA KADRLAR, MYEHNAT UNUMDORLIGI VA ISH HAQI

4.1. Suv xo'jaligi uchun kadrlar tayyorlash....................................

4.2. MeHnat unumdorligi tushunchasi va uni oshirishning aHamiyati...........

4.3. Melioratsiya va suv xo'jaligida meHnat unumdorligi ko'rsatkichlari va ularni aniqlash usullari...

4.4. MeHnat unumdorligini oshirish omillari va yo'llari....................

4.5. Suv xo'jaligida ish Haqi me'yorlari...

V BOB. YETKAZIB BYERILGAN SUVNING TANNARXI, BAHOSI VA BAHONING TASHKIL TOPISHI

5.1. BaHoning iqtisodiy moHiyati..

5.2. Ishlab chiqarish chiqimlari va tannarx turlari...............................

5.3. Xo'jaliklararo sug'orish tizimlari suvini ishlatish chiqimlari va tannarxi...

5.4. Ichki sug'orish tizimlarining ekspluatatsion chiqimlari va gektar sug'orish tannarxi...

5.5. Suv resurslaridan foydalanish samaradorligini aniqlash va suvga Haq to'lashni tashkil etish...

Ma'lumki, mamlakatimiz qishloq xo'jaligida foydalaniladigan yerlarning asosiy qismi - 4,2 mln. gektari sug'oriladigan yerlardan iborat bo'lib, yetishtiriladigan qishloq xo'jalik mahsulotlarining 90 foizi mana shu yerlar hissasiga to'g'ri keladi. Sug'oriladigan yerlardan mo'l hosil olish uchun zamonaviy irrigatsiya va melioratsiya tarmoqlarini qurishni taqozo etadi. Bu borada O'zbekiston Respublika Prezidenti Sh. Mirziyoyev shunday deydi: - «Qishloq xo'jaligini rivojlantirishning istiqbollari sug'oriladigan dehqonchilikni rivojlantirish, yerlarning meliorativ holatini yaxshilash, irrigatsiya va melioratsiya tarmoqlarini qurish va ishlab turganlarini qayta qurishdan iboratdir».

Respublikamizda bozor iqtisodiyoti munosabatlarining shakllanishi iqtisodiyotimizning barcha jabhalari singari suv xo'jaligida hamtub burilishlar yasadi. Bu esa suv xo'jaligida tarkibiy o'zgarishlar, yangicha boshqaruv tizimining shakllanishi, yangi texnika va texnologiyalarini kirib kelishi, ishlab chiqarishga keng joriy qilinishi va ijobiy natijalarni berishi bilan ko'zga yaqqol tashlanadi.

Respublikamiz mustaqilikka erishgan kundan boshlab, xalq xo'jaligining barcha tarmoq va sohalaridagi singari yurtimizning yirik ijtimoiy–iqtisodiy tizimlaridan biri bo'lgan suv xo'jaligida hamiqtisodiy islohotlar chuqurlashtirilib borilmoqda. Mamlakatimizda irrigatsiya tizimlarini ko'p yillardan beri ma'muriy- hududiy prinsip asosida viloyatlar va tumanlar bo'yicha boshqarishga asoslanib kelingan edi. Biroq amaldagi ushbu tizim mamlakatimizda suv resurslarining cheklanganligi va unga bo'lgan talabning yildan-yilga ortib borayotganligi bois bugungi kun talabiga javob bermay qo'ydi. Bundan tashqari, iste'molchilarning talabi asosida, o'z vaqtida mavjud suv resurslari doirasida o'rnatilgan limit bo'yicha suv bilan ta'minlashni, suv resurslaridan maqsadli va samarali foydalanishni, mablag'larning cheklangani natijasida irrigatsiya tizimlarini to'liq ta'mirlash, texnik soz holatini ta'minlash, ularni ishonchli va tezkor boshqarishni tashkil etishni, suvdan foydalanishda bozor munosabatlarini shakllantirishga va rivojlantirishga, bozor munosabatlari sharoitida faoliyat ko'rsatayotgan suv xo'jaligi tashkilotlariga qo'yilayotgan talablarga javob bermay qo'ydi.

Bularni inobatga olgan holda Respublikamiz Prezidentining 2003 yil 24 martdagi «Qishloq xo'jaligida iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirishning eng muhim yo'nalishlari to'g'risida"gi farmoni bilan suv xo'jaligi vazirligiga irrigatsiya tizimlarini havzalar bo'yicha boshqarish prinsiplari asosida yer usti suv resurslarining davlat boshqaruvini amalga oshirish va barcha darajalarda suvdan foydalanishning bozor prinsiplarini joriy etish vazifasi yuklatildi. Ushbu farmon asosida Vazirlar Mahkamasining 2003 yil 21 iyuldagi 320-sonli qarori bilan irrigatsiya tizimlarini boshqarish ma'muriy-xududiy prinsipdan havza prinsipiga o'tkazildi.

VI BOB. NARXLAR, FOYDA VA ISHLAB CHIQARISH RYENTABYELLIGI	
6.1. Qishloq va suv xo‘jaligida qo‘llaniladigan narxlar tizimi…………	
6.2. Suv iste’mol tariflarini belgilash……………………………………...	
6.3. Ishlab chiqarishning sof daromadi, foydasi va rentabelligi……….	
VII BOB. SUV XO’JALIGI VA MYELIORASIYA TADBIRLARIGA KAPITAL QO’YILMALAR IQTISODIY SAMARADORLIGI	
7.1. Melioratsiyaga kapital qo‘yilmalar iqtisodiy samaradorligini aniqlash xususiyatlari………………………………………………………………	
7.2. Kapital qo‘yilmalar umumiy (mutloq) iqtisodiy samaradorligining ko‘rsatkichlari …………………………………………………………………	
7.3. Kapital qo‘yilmalarning nisbiy iqtisodiy samaradorlik ko‘rsatkichlari va vaqt omilining hisobi……………………………………..	
7.4. Yerlar melioratsiyasi iqtisodiy samaradorligini aniqlash…………..	
7.5. Gidromelioratsiya tizimlarini rekonstruksiyalash iqtisodiy samaradorligini aniqlash usullari………………………………………………	
7.6. Sug‘orish texnikasini iqtisodiy baholash……………………………..	
7.7. Qishloq xo‘jalik suv ta’minoti iqtisodiy samaradorligini aniqlash…	
VIII BOB. MYELIORASIYA TYEXNIKASIDAN FOYDALANISH IQTISODIYOTI	
8.1. Suv xo‘jaligi qurilishini kompleks mexanizatsiyalashning iqtisodiy asoslari ………………………………………………………………	
8.2. Melioratsiya mashinalaridan foydalanish ko‘rsatkichlari va ularni Hisoblash uslubiyoti……………………………………………………..	
8.3. Melioratsiya mashinalarini ishlatish sarflari, mashina-soat chiqimlari va mexanizatsiyalangan ishlar tannarxi………………………..	
8.4. Mashinalar unumdorligi oshishi omillari va mexanizatsiyalashgan ishlar tannarxini kamaytirish…………………………………………………	
IX BOB. SUV XO’JALIGI QURILISHINI LOYIHALASHTIRISHNING IQTISODIY ASOSLARI. LOYIHALASHTIRISH JARAYONI	
9. 1. Loyihalashtirishning aHamiyati va vazifasi……………………………..	
9.2. Loyihalashtirishning asosiy prinsiplari……………………………	
9.3. Loyiha yechimlarning samaradorligini aniqlash usullari………….	
9.4 Loyiha, ishchi Hujjatlar………………………………………………	
9.5. Smeta hujjatlarini tarkibi va mazmuni………………………………	
9.6. Ob’ektlar smetalari…………………………………………………...	
X BOB. CUV XO’JALIGI KORXONALARIDA BOZOR TIZIMI MUNOSABATLARINI QO’LLASH	
10.1. Bozor tizimining asosiy prinsiplari va uning tejamkorlik rejimini amalga oshirishdagi roli……………………………………………	
10.2. Suv xo‘jaligi ta’mirlash-qurilish tashkilotlarida bozor munosabatlarini qo‘llanishi…………………………………………………	
10.3. Moddiy rag‘batlantirish fondini tuzish manbalari va uni to‘la bozor tizimiga va o‘zini pul bilan ta’minlashga o‘tkazilgan suv xo‘jaligi qurilish tashkilotlarida taqsimlanishi……………………..	

XI BOB MYENYEJMYENT FANINING PRYEDMYETI, MAZMUNI VA VAZIFALARI		
11.1. Menejment tushunchasi va mazmuni. ………………………………		
11.2.Menejment maqsad va vazifalari…………………………………		
11.3. Menejment ob’ekti va sub’ekti, ularning o‘zaro aloqadorligi…….		
11.4. Boshqaruv konsepsiyalari va ularning asoschilari…………………...		
XII BOB. MYENYEJMYENT QONUNLARI VA TAMOYILLARI		
12.1. Iqtisodiy qonunlarning boshqarish faoliyatida tutgan o‘rni………		
12.2. Umumiy falsafiy va iqtisodiy qonunlar. …………………………...		
12.3. Menejment qonunlari………………………………………………		
12.4. Menejmentning asosiy tamoyillari. ………………………………...		
XIII BOB MYENYEJMYENT JARAYONI, MAQSADI VA FUNKSIYALARI		
13.1. Menejment jarayonining mazmuni. ……………………………...		
13.2. Menejment maqsadi va ularga qo‘yiladigan asosiy talablar……………		
13.3. Menejment maqsadi turlari. ………………………………………		
13.4. Menejment funksiyalarining mazmuni va moHiyati……………………..		
XIV BOB. BOSHQARUVNING TASHKILIY TUZILMASI		
14.1. Boshqaruvda tashkiliy tuzilmalarning roli. ………………………...		
14.2. Boshqaruvning tashkiliy tarkibini ikki uslubi……………………...		
14.3. Vazifaviy va divizionli tashkiliy tarkiblar………………………..		
14.4. Muntazam va muntazam-shtabli tashkiliy tarkiblar……………………		
14.5. LoyiHali va matritsali tashkiliy tarkiblar……………………………		
XV BOB. MYENYEJMYENT USULLARI		
15.1 Menejment usullarining asosiy mazmuni……………………………...		
15.2. Menejmentning iqtisodiy usulining asosiy mazmuni…………………		
15.3. Menejmentning ijtimoiy-psixologik usulining mazmuni…………..		
15.4.Menejmentning ma’muriy usuli, uning moxiyati va tavsifi………..		
XVI BOB. MYENYEJMYENT MADANIYATI VA USLUBI		
16.1. Menejment va uning madaniyati……………………………………...		
16.2. Menejment madaniyatining asosiy elementlari……………………..		
16.3. Boshqaruv xodimlarining madaniyati. ………………………………		
16.4. Boshqaruv uslubi tushunchasi, xususiyatlari va turkumlanishi………		
16.5. Bozor munosabatlarida menejment uslubining shakllanishi……..		
16.6. Obru-e’tibor, uning boshqarish faoliyatidagi roli…………………		
XVII BOB. MYENYEJMYENTDA AXBOROT VA KOMMUNIKASIYA		
17.1. Axborot va kommunikatsiya haqida tushuncha……………………..		
17.2. Boshqaruvni axborot bilan ta’minlash jarayonlari…………………		
17.3. Kommunikatsion jarayon. ………………………………………..		
17. 4. Boshqaruv texnikasi va uning turlari. ……………………………		
17.5. Menejment tizimida axborotlarning aHamiyati………………………		

XVIII BOB. MYENYEJMYENT QARORLARI VA ULARNI QABUL QILISh YO'LLARI	
18.1. Boshqarish qarorlarini mazmuni, urni ahamiyati va xususiyatlari.....	
18.2.Boshqaruv qarorlarining klassifikatsiyasi va ularga qo'yiladigan talablar	
18.3. Boshqaruv qarorlarini tayyorlash jarayoni va qabul qilish bosqichlari……	
18.4. Boshqaruv qarorlarini qabul qilish usullari va amalga oshirish jarayonlari	
18.5. Boshqarish qarorlarining samaradorligini oshirish yo'llari.........	
XIX BOB. KADRLARNI BOSHQARISHDA IXTILOF VA STRYESSLAR	
19.1. Ixtiloflar haqida tushuncha va ularning kelib chiqish sabablari…	
19.2. Ixtilof turlari.. ………………………………………………………	
19.3.Ixtilofli vaziyatni boshqarish. …………………………………………	
19.4.Ixtiloflarni hal etish yo'llari. ………………………………………..	
19.5.Ixtiloflarni bartaraf etish usullari.. ……………………………..	
19.6.Korxonaning faoliyat samaradorligiga ixtiloflarning ta'siri………	
19.7.Stress holatlarini boshqarish.	
XX BOB. STRATYEGIK VA INNOVASION MYENYEJMYENT	
20.1. Strategik menejmentning mazmuni, maqsad va vazifalari, strategik rejalashtirish……………………………………………………...	
20.2. Strategik qoida va qaroorlar…………………………………………	
20.3. Strategik raqobat …………………………………………………….	
20.4.Biznes va kompaniya strategiyasi………………………………………	
20.5.Marketing strategiyasi………………………………………………...	
20.6.Strategik rejani amalga oshirishni boshqarish, nazorat qilish va strategiyani tadbiq etish. ………………………………………………	
20.7.Innovatsiya menejment tushunchasi, maqsadi va asosiy yo'nalishlari...	
20.8.Yangi maHsulotni ishlab chiqarish va tadbiq etish……………………..	
20.9.Innovatsiya jarayonining asosiy bosqichlari va tashkiliy shakllari...	
XXI BOB. SUV XO'JALIGIDA MYEHNAT JARAYONLARINI BOSHQARISH	
21.1. Boshqaruv meHnati, uning mazmuni va o'ziga xos xususiyatlari…………..	
21.2. MeHnatni rag'batlantirishni takomillashtirish yo'llari………..…	
21.3. RaHbar xodimlarning boshqaruv meHnatini baHolash………………...	
21.4. Suv xo'jaligi tashkilotlarida boshqaruv meHnatini oqilona tashkil etishning asosiy yo'nalishlari…………………..……………………….	
XXII BOB. SUV XO'JALIGIDA MYENYEJMYENT SAMARADORLIGI	
22.1. Samaradorlik – iqtisodiy kategoriya sifatida…………………………..	
22.2. Iqtisodiy va ijtimoiy samaradorlik tushunchalari……………………	
22.3. Suv xo'jaligida menejmentning samaradorlik mezonlari……………...	
22.4. Suv xo'jaligida menejmentning iqtisodiy samaradorligini oshirish..	
22.5. Suv xo'jaligi tashkilotlarida rahbar xodimlarning boshqarish samaradorligini oshirish tadbirlari………………………………..……..	
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati……………………………………………	

U.R. SANGIROVA, O.B. SATTOROV

SUV XO'JALIGI IQTISODIYOTI VA MYENYEJMYENTI

/ DARSLIK /

Muharrir: M. Mustafoyeva

Bosishga ruxsat etildi: 10.09.2022 y. Qog'oz o'lchami: 60x84 - 1/16
Hajmi: 14,5 bosma taboq. 50 nusxa. Buyurtma №_____
"TIQXMMI" MTU bosmaxonasida chop etildi.
Toshkent-100000. Qori-Niyoziy ko'chasi 39 uy.